YIL (YEAR): 2026 CILT (VOLUME): 18 SAYI (ISSUE): 2 199-208
DOI: 10.52791/aksarayiibd.1945283

AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ
JOURNAL OF AKSARAY UNIVERSITY FACULTY OF ECONOMICS AND ADMINISTRATIVE SCIENCES

dergipark.gov.tr/aksarayiibd

Araştırma Makalesi ● Research Article

Fârâbî'nin Erdemli Şehri: Sosyo-politik ve Ahlâkî Bir Mekân Olarak Şehir[1]

Al-Farabi's Virtuous City: The City as a Socio-Political and Moral Space

Gökçe Nur Şafak[2]

[1] *Bu çalışma, 3. Türk İslam Siyasi Düşüncesi Kongresi'nde 10 Ekim 2025 tarihinde sunulan "Medînetü'l-Fazılâ'nın Bir Şehir Ütopyası Olarak Mahiyeti" başlığıyla genişletilmiş özet olarak yayımlanan bildiriden temel alınarak geliştirilmiştir.*

[2]*Dr., Aksaray Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilmi ve Kamu Yönetimi Bölümü, gokcenursafak@aksaray.edu.tr, Orcid ID: 0000-0003-3531-9698*

MAKALE BİLGİSİ

Anahtar Kelimeler
Fârâbî,
Medînetü'l-fâzıla,
Erdemli şehir,
Ütopya

Makale Geçmişi:
Geliş Tarihi: 5 Mayıs 2026
Kabul Tarihi: 16 Haziran 2026

ÖZET

Literatürde, Fârâbî'nin felsefesine yönelik yüzlerce çalışma olmakla birlikte, düşünürün "erdemli şehir" yaklaşımının özgünlükleri kent çalışmaları literatürü açısından yeterince ilgi görmemiştir. Makalede, bu ön kabulden hareketle Fârâbî'nin ideal şehir tasavvuru olan erdemli şehrin özgünlüklerinin ele alınması amaçlamaktadır. Bu amaca binaen makalede öncelikle erdemli şehrin metafizik temelleri açıklanmaktadır. Makalede erdemli şehrin fiziksel mekâna ilişkin olmayan bir ideal şehir tasavvuru olarak toplumsal ve ahlâkî muhtevası açıklanmakta bu suretle yaklaşımın özgünlükleri ortaya koyulmaktadır. Makale erdemli şehrin kent çalışmaları literatürü içerisindeki özgün konumunun belirlenmesi amacıyla ikincil bir sorunsal olarak erdemli şehir fikrinin bir şehir ütopyası olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceğini değerlendirmektedir. Bu tartışmaya hizmet etmek üzere makalede literatür taraması yöntemi benimsenmektedir. Makalenin konusu, Farâbî'nin erdemli şehrinin doğrudan şehir çalışmaları açısından bir değerlendirilmesi olduğu için makalenin üç temel referansını düşünürün erdemli şehir fikrinin yer aldığı Es-Siyâsetü'l-Medeniyye veya Mebâdi'ül-Mevcûdat, Medînetü'l-Fâzıla ve Füsûlü'l-Medeni eserleri oluşturmaktadır. Yürütülen tartışma sonucunda erdemli şehrin, sosyo-politik ve ahlâki bir mekânı imleyen bir ideal şehir tasavvuru olduğu, bununla birlikte, fiziksel mekânın veya doğrudan gündelik yaşamın düzenlenmesine yönelen bir şehir ütopyası olmadığı sonuçlarına ulaşılmaktadır.

ARTICLE INFO

Keywords
Al-Farabi,
al-Madina al-Fadila,
Virtuous City,
Utopia

Article History:
Received: 5 May 2026
Accepted: 16 June 2026

ABSTRACT

This article addresses the limited attention given in urban studies to the originality of al-Farabi's concept of the "virtuous city," despite the extensive literature on his philosophy. It aims to examine the distinctive features of this ideal city conception. In this article, first, the metaphysical foundations of the virtuous city are outlined. Then, its social and moral dimensions are analyzed, emphasizing that it represents an ideal not grounded in physical place, thereby highlighting its originality. As a secondary objective, the article evaluates whether the virtuous city can be considered a form of city utopia. To support this discussion, a literature review methodology is employed. The analysis is primarily based on three key works in which al-Farabi elaborates his concept of the virtuous city: al-Madina al-Fadila, al-Siyasah al-Madaniyah, and Fusūl al-madanī. The study concludes that the virtuous city should be understood as a socio-political and moral space rather than a physically organized place. Therefore, it does not constitute a conventional city utopia focused on spatial design or everyday city life.

Atıf: Şafak, G. N. (2026). Fârâbî'nin erdemli şehri: Sosyo-politik ve ahlâkî bir mekân olarak şehir. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 18*(2), 199-208. DOI: https://doi.org/10.52791/aksarayiibd.1945283

Kesin olarak bilinmemekle birlikte doğumu yaklaşık 871-872 yılına ve vefatı ise 950 yılına tarihlenen Fârâbî'nin tam künyesi "Ebû Nasr Muhammed b. Muhammed b. Tarhan b. Uzluğ el-Fârâbî et-Türkî"dir (Kaya, 1995, s. 145). Fârâbî, varlık felsefesi, bilgi felsefesi, ahlâk felsefesi, müzik, geometri gibi alanlarda eserler vermiştir. Filozofun zihinsel uğraş alanlarından birisi siyaset felsefesi olmuş, bu alandaki düşünceleri ağırlıklı olarak Es-Siyâsetü'l-Medeniyye veya Mebâdi'ül-Mevcûdat, Medînetü'l-Fâzıla ve Füsûlü'l-Medeni isimli eserlerinde yer almıştır. Fârâbî'nin bu eserlerinde berraklaşan medînetü'l-fâzıla fikri sosyo-politik bir kurgu olup, Türkçe'ye *ideal devlet* şeklinde de tercüme edilmiştir. Medinetü'l fâzıla literatürde ideal toplumu ve devleti hedefleyen bir ütopya (Oktay, 2019, s. 975, ss. 987-988) olarak tanımlanmış aynı zamanda erdemli şehrin niteliklerinin açıklandığı bir *şehir ütopyası* olduğu da ima edilmiştir (Karabulut, 2025; Serter, 2019, s. 23; Şafak, 2018, s. 511).

Gerek uluslararası gerekse ulusal literatürde hakkında yüzlerce çalışma yapılmış bir düşünür olan Fârâbî'nin medînetü'l-fâzıla yaklaşımı kent çalışmaları literatüründe hak ettiği değeri görmemiştir. Bu eksiklikten hareketle makalenin ana araştırma sorusu "Fârâbî'nin "medînetü'l-fâzıla" düşüncesinin *şehir düşüncesi açısından* özgün nitelikleri nelerdir?" şeklinde belirlenmiştir. Bu soruya verilen yanıtın makalenin özgün katkısını oluşturması hedeflenmektedir. Bu kapsamda öncelikle erdemli şehrin dayandığı metafizik temel ele alınmaktadır. Bundan sonra, erdemli şehrin nitelikleri açıklanmakta ve erdemli şehrin bir *şehir ütopyası* olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceği sorunsallaştırılmaktadır. Erdemli şehri kuramsal ve kavramsal bir değerlendirmeye tabi tutmayı hedefleyen makalede literatür taramasından bir araç olarak yararlanılmış, Fârâbî'nin es-Siyâsetü'l-Medeniyye veya Mebâdi'ül-Mevcûdat, Medînetü'l-Fâzıla ve Füsûlü'l-Medeni isimli eserleri referans alınmıştır. Medînetü'l-fâzıla'nın özgünlüklerinin ortaya çıkarılmasının yanında kent çalışmaları literatürü içerisinde konumlandırılmasını da hedefleyen makalede yorumsamacı paradigma benimsenmiştir. İncelenen kavrama yönelik mevcut teorik anlayışın geliştirilmesi, literatürde gözlemlenen eksikliğin giderilmesi ve kavramın yeniden çerçevelenmesi (Jaakkola, 2020, ss. 19-21) hedeflerine matuf olarak makalenin metodolojik çerçevesi kuram uyarlaması ile kuram sentezi olarak belirlenmiştir. Böylelikle, Fârâbî'nin medînetü'l fâzıla düşüncesinin Türk şehir düşüncesi ve kent çalışmaları literatürü açısından yeniden çerçevelendirilmesi hedeflenmektedir.

1. KURAMSAL ÇERÇEVE: ERDEMLİ ŞEHRİN METAFİZİĞİ

Fârâbî *medînetü'l-fâzıla*yı, "son yetkinliğe yani en son mutluluğa erişmek için, sakinleri arasında karşılıklı yardımlaşma bulunan şehir" olarak tanımlamaktadır (1987, s. 39). Medînetü'l-fâzıla'yı anlamak için öncelikle ana hatlarıyla Fârâbî'nin "sudûr" teorisine kısa bir bakış sunmak gerekmektedir. Düşünürün, Yeni Platoncuların öncüsü kabul edilen Plotinus'tan ilhamını alan sudûr teorisi, "mutlak bir", İlk Sebep ve mükemmellik olan Tanrı'dan maddi varlığın nasıl sudûr ettiğini yani meydana geldiğini açıklar. Buna göre mutlak bir ve mükemmellik olan Tanrı salt akıl olup, kendisindeki varlık taşmış; [birden bir doğar ilkesi gereği] birlik biri oluşturmuş ve maddi varlığa giden yolda akıllar/sebepler sudûr etmiştir. Bu akıllar hiyerarşisinde her aklın kendisinden önceki ve sonraki akıl ile ilişkili oluşu birlik âleminden çokluk âlemine geçişin sebebidir (Fârâbî, 1987, ss. 57-59; 2017, ss. 37-56, 93; Kaya, 2009, ss. 467-468). Maddi varlıktan tanrıya mükemmellik [olgunluk/kemal] kademelenmektedir. Mutlak kemal ise tanrıya aittir. Akıllar hiyerarşisinde ilk maddeye [heyula] ve onun oluşumunu mümkün kılan ilkeye yol açan ise, son akıl olan *faal akıl*dır. Fârâbî bu *son aklı* Rûhu'l-kudüs [Cebrail] olarak yorumlamıştır. Faal akıl, insan aklı ile Varlık'ın arasında âdeta bir köprü görevi görmektedir (Fârâbî, 2024, s. 28, 46-132; Ülken, 2000, s. 185). Sudûr teorisinin medinetü'l-fâzıla (erdemli şehir) ile ilişkisi de faal akıl düzeyinde başlamaktadır.[1]

Bu noktada erdemli şehrin anlaşılır olabilmesi için gereken ikinci adım Fârâbî'nin peygambere ve filozofa yönelik bakış açısının anlaşılmasıdır. Erdemli toplumları yönetecek olan erdemli yönetici, kendisine faal aklın indiği insandır. Faal akıldan gelen bilgiyi (yani vahyi) doğrudan alabilecek kapasitedeki muhayyile gücüne, teorik ve pratik düşünme yetkinliğine ve bu yetkinliklerin her birine aynı anda sahip olan insan peygamberdir (Aydınlı, 2011, ss. 185-186; Fârâbi, 2017, ss. 85-86, 92-93; 2024, s. 24, 200; Olguner, 1999, ss. 160-161). Peygamber erdemli şehrin *ilk başkanıdır (reis'ül evvel).* İlk yönetici olarak peygamber, tanrısal âlem ile irtibat kurabilme yetkinliğine sahip olan kişidir (Arslan, 2009, ss. 246-249, 391; Aydınlı, 2008,

[1] Çalışmanın bundan sonraki bölümünde okuma kolaylığı açısından kavram erdemli şehir olarak anılacaktır.

ss. 121-128; 2011, ss. 134-152). İnsan, varlık amacı olan nihai mutluluğu faal akıldan gelen bilgiyi idrak edecek düzeyde aldığı feyzde bulacaktır. Erdemli şehri yöneten "gerçek sultan", şehir halkına gerçek mutluluğu vermelidir (Fârâbî, 1987, s. 40).

Bu ilk başkandan sonra gelen yöneticilerin kaynağı da ilk başkan olup bu yöneticiler ilk başkandan devraldıkları ilkeleri sürdürecektir. Düşünür, eğer bu türden bir yönetici çıkmazsa, ilk yöneticinin ilkelerini takip eden farklı niteliklere sahip bir yöneticiler topluluğunun şehri yönetmesinin mümkün olduğunu ifade etmiştir (Fârâbî, 1987, ss. 530-51; 2017, s. 94; 2024, s. 206).[2] Fârâbî, erdemli ve erdemsiz şehir ayrımı yapmış; erdemin ölçütünü faal akıldan bilgi alma olarak belirlemiştir. Diğer bir deyişle erdemli şehir, varlığın sudûrunu ortaya koyan ontolojik ve metafizik yaklaşımda temel bulan *mekân*dır.[3]

2. TOPLUMSAL VE AHLÂKÎ İNSANIN YURDU OLARAK ERDEMLİ ŞEHİR

Fârâbî'ye göre, insanın *toplumsallığının* nedeni onun özsel nitelikleridir. İnsan doğası gereği, kendisine yetemeyen, kendisine içkin yetkinlikleri toplum içerisinde açığa çıkabilecek ve bu şekilde en yüksek mutluluğa ulaşabilecek bir toplumsal varlıktır (Aydınlı, 2008, s. 131; Fârâbî, 2024, s. 188). Düşünüre göre, insanın mutluluğa erişebilmesi için onun ne olduğunu bilmesi ve onu amaç edinmesi gerekmektedir. Fakat her insanın aynı yaradılışta olmaması, mutluluğa giden ilkeler konusunda rehberliğe ihtiyaç duymasının da sebeplerindendir (Fârâbî, 2017, s. 91).

Fârâbî'ye göre insanın toplumsallığının nedenleri olduğu gibi sonuçları da bulunmaktadır. İnsanın yetkinliklerini geliştirmek için muhtaç olduğu bu toplumsallığının ilk sonucu toplumların birbirinden farklılaşması biçiminde tezahür etmektedir. Fârâbî'de toplumların hepsi bir gayeye yönelir ve toplumlar yöneldikleri gayelere göre farklılaşır. Bunlardan gerçek gayeye/mutluluğa erişmeyi hedefleyen toplumlar erdemli toplumlar; gerçek zannedilen/sahte gayelere yönelen toplumlar ise erdemsiz toplumlar olacak ve bu toplumlar şehirlerinin karakterini de belirleyecektir. Fârâbî erdemsiz şehirleri; *a) (egemenliği soyluluk ve zenginlik gibi araçlarla edinmeye çalışan toplulukların yaşadığı)* cahil/bilgisiz şehirler, *b) (Mutluluğu ve ona ulaştıracak ilkeleri bilen fakat cahil şehirlerin amaçlarına yönelen)* fasık şehirler *c) (gerçek olmayan mutluluğa yönelen)* sapkın şehirler (dâlle) olarak ayırmaktadır. Bunlardan cahil şehir de altıya ayrılmıştır: a*)* Zaruri ihtiyaçların karşılanması için bir araya gelmiş şehir (zaruriyye) *b)* alçaklık/zenginlik şehri (nezâle) *c)* bayağılık/düşüklük şehri (şıkva/sukût/hisse) *d)* şeref/üstünlük şehri (kerame/timokrasi) *e)* zorba şehir (tagallüp/tiranlık) *f)* demokratik şehir (cemaiyye) (Aydınlı, 2008, ss. 148-149; Fârâbî, 1987, ss. 38-41; 2017, ss. 103-122; 2024, ss. 208-210, 258-260).[4]

İnsanın toplumsal bir varlık oluşunun ikinci sonucu da toplum içerisindeki farklılaşmalarda tezahür eder. Düşünüre göre insanların ve toplumların her biri aynı istidada sahip olmayabilir. Fârâbî'nin insan nefsinin güçleri/melekeler olarak sınıflandırdığı teorik düşünme, pratik düşünme, muhayyile, arzu, beslenme ve duyum güçleri açısından farklılaşan insanlar, yaradılıştan doğal yatkınlıklarla doğarlar (Fârâbî, 1987, ss. 29-30; 2017, s. 85). Bu yatkınlıkları, onların belirli işlere ve mesleklere yönelmelerini ve bu işleri zorlanmadan yapmalarını sağlar. Erdem ise (iyi fiiller bakımından) insanın bu yetkinlikleri pekiştirerek alışkanlık hâline dönüştürme iradesi göstermesi sonucunda oluşur (Fârâbî, 1987, s. 31). Toplumda yönetilen veya yönetici konumlarında olmak da bu yatkınlıklarla ilişkilidir (Fârâbî, 2017, ss. 87-92, 97). Ancak insanın yönetici veya yönetilen olması ve bu pozisyonlarda yetkinliklerinin ortaya çıkması için eğitim gereklidir. Eğitimin ve yöneticinin rehberliğinin olmaması halinde insanlar bir konuda deha sahibi olsalar bile zaman içerisinde bu yeteneklerini ve erdemlerini kaybedeceklerdir (Fârâbî, 1987, s. 47; 2017, s. 89). Yöneticinin görevlerinden birisi, bu yeteneklerin ve erdemlerin kaybolmamasını sağlamaktır (Fârâbî, 1987, s. 28). Fârâbî'de insanların ve toplumların farklılaşmasının gerekçeleri, iklim ve coğrafi koşulların belirleyiciliği ile insanların seçimleridir (Fârâbî, 2017, s. 83). Bu noktada Fârâbî'nin toplumları eksik [nakıs] toplumlar ve yetkin [kâmil] toplumlar olarak ikiye ayırdığı görülmektedir. Fârâbî'ye göre aile/ev, sokak, mahalle, köy ve kasaba nakıs toplumlar iken, kâmil toplumların en küçüğü şehirdir. Millet de orta ölçekli kâmil toplumlardan biridir. Görüleceği üzere,

---

[2] Bunların da bulunmaması durumunda kendisinden önceki yöneticilerin koyduğu kanunlara göre bir yöneticinin (melik es-sünne) veya kanunları takip eden bir topluluğun yönetmesi mümkündür (Fârâbî, 1987, ss. 50-51).

[3] Erdemli şehir, erdemsiz şehir ayrımı literatürde sıklıkla ele alınmış, düşünürün sistematiği takip edilerek erdemsiz şehir türleri ve bunların nitelikleri bilhassa siyaset felsefesi çalışmalarında yaygın bir biçimde açıklanmıştır. Bu çalışma ise yanlızca erdemli şehre odaklanmış, bu nedenle yalnızca erdemsiz şehir türleri aktarılarak bu şehirlerin niteliği kapsam dışında bırakılmıştır.

[4] Ergül, Fârâbî'nin bu tasnifinin Platon'un tasnifinden nicel olarak olduğu kadar içerik açısından da farklılaştığını ifade etmektedir. Ona göre, Fârâbî'nin yaklaşımı Platon'a göre daha *sosyolojik* bir içeriğe sahiptir (2022, s. 305).

şehirden daha küçük olan topluluklar mutluluk için gerekli hacmi, yetkinliği barındırmazlar. Mutluluğun hedeflenmesi için asgari olarak şehir gerekmektedir. Kâmil toplumlarının en büyüğü ise insanlıktır (Fârâbî, 2017, s. 81; 2024, s. 188).

Fârâbî'ye göre erdemli şehir, sağlıklı bir bedene benzer (Fârâbî, 2024, s. 192). Toplumlar da canlı organizmalar ve beden gibi olup organları yani toplumu oluşturan unsurlar uyum içerisinde çalışmalıdır. İnsan vücudundaki gibi toplumlarda da karar verici organ diğer organları yönetir, onları kendisine ulaşan bilgilerden haberdar eder. Böylelikle Fârâbî'nin şehrinde, yöneticiden hizmetlilere uzanan bir silsilede farklılaşan görevler ve iş bölümü ile şehrin düzeni ve uyumu sağlanır (Fârâbî, 1987, s. 37; 2017, ss. 97-98; 2024, s. 192). Yöneticinin görevi, erdemli toplumun işlerini iyiliğe ve mutluluğa yönlendirmektir, aksi durumda yurttaşlar yetkinliklerinin ve mizaçlarının elverdiği işleri yerine getirmeyecek, kötü fiilleri alışkanlık edinecektir (Fârâbi, 2017, ss. 96-98).

Fârâbî'nin yararlandığı bir diğer analoji de beden-doktor, şehir (toplum)-yönetici ikiliğinde görülmektedir. Düşünüre göre, "bedenleri tedavi eden kişi doktor, nefsleri tedavi eden kişi ise, aynı zamanda sultan (el-melîk) adı da verilen devlet adamı (el medenî)dır" (1987, s. 27, 36-37). Düşünür evin reisi ile şehir yöneticisi arasında da benzerlik kurmuştur. Şehrin yöneticisini, işleri ortak yürütmek, yardımlaşma ve uyumu sağlamak, terbiye etmek gibi görevleri olan aile reisine benzetmiştir (Fârâbî, 1987, s. 36). Devlet adamının bireyleri en iyi eylemlere yönlendirme işi, şehirdeki sanatlar içerisinde en yükseği kabul edilmiştir (Fârâbî, 1987, s. 28, 36). Fârâbî'nin düşünüşünde, yöneticiden hizmet kategorisine giden silsile bir yandan İlk Sebep'ten maddeye inen varlık silsilesi ile de benzetilir (Fârâbî, 2017, s. 98; 2024, s. 194-196).

Fârâbî, erdemli şehirdeki toplumsal grupları beşe ayırır:

> *"….en faziletli olanlar mütercimler (lisan sahipleri) ölçüm işleriyle uğraşanlar, mücâhidler ve zenginler. O halde en faziletli olanlar hukemâ, amelî hikmete sahip olanlar ve büyük meseleler hakkında görüş sahibi olanlardır. Bundan sonra din temsilcileri (taşıyıcıları) ve mütercimler yani hatipler, edipler, şairler, müzisyenler, kâtipler ve sayıları bunlara ulaşan diğer kişiler gelir. Ölçüm işleriyle uğraşanlar, muhâsebeciler, mühendisler, doktorlar, müneccimler vb.dir. Mücâhidler ordu, bekçiler ve bunlardan sayılan diğer kişilerdir. Zenginler ise, çiftçiler, çobanlar, tüccarlar vb. şehirde servet kazanan diğer kişilerdir" (1987, ss. 49-50).*

Fârâbî hangi meslek grubundan veya toplumsal zümreden olursa olsun, erdemli şehirde kişilerin yaptıkları ve yatkın oldukları tek bir işte uzmanlaşmalarını salık verir (Fârâbî, 1987, s. 55). Erdemli şehirde her biri kendi alanında uzmanlaşmış grupların iş bölümü şehrin toplumsal yaşamının sürdürülmesinde aslî bir konuysa da, düşünürün asıl önem verdiği, bu iş bölümü ve uzmanlaşmanın, belirli kaideler esasında yüce bir ereğe (mutluluğa/hakikat bilgisine ulaşmaya) hizmet etmesidir. Düşünür, şehirdeki doğrudan zenginlik edinmeye yönelmeyen din görevlileri, kâtipler gibi bazı meslek gruplarının şehir için diğer meslek gruplarından daha önemli olduğunu ifade etmiştir. Bu türden mesleklerin sahipleri ile şehirdeki engelliler gibi herhangi bir işte para kazanamayan gruplar için iki ayrı mali kaynak yaratılması gerektiğini öne sürmüştür (Fârâbî, 1987, s. 56).

Fârâbî, erdemli şehirde adaletin *iyi şeyler* olarak nitelendirdiği güven, zenginlik, rütbe ve şerefin şehir halkına, hak ettiği, yani bu değerlerin üretimine katılımı ölçüsünde bölüşümünün sağlanması ile gerçekleşeceğini ifade etmiştir.[5] Düşünüre göre, şehirde adaletin sağlanmasının önemli bir unsuru da kişilerin elindeki bu değerlerin korunması ve korunmasının kanunlarla güvence altına alınmasıdır (Fârâbî, 1987, ss. 53-54).[6]

Erdemli yönetici gibi erdemli şehrin halkı da İlk Sebebi, onun sıfatlarını ve varlığın mertebelerinden başlayarak faal akla kadar olan şeyleri bilmelidir (Fârâbî, 2024, s. 228). Erdemli şehirde yaşayan erdemli insanların, şehir halkına dokunan yararlarını sürdürmeyi istemeleri, erdemlerinin ve mutluluk arayışlarının bir sonucudur (Fârâbî, 1987, s. 63). Düşünüre göre, erdemli kişi,

---

[5] Fârâbî'nin bu konudaki düşüncesi, sonraki yüzyıllarda Türk siyaset düşüncesinde önemli bir yer teşkil edecek daire-i adliye yaklaşımı ile uyum içerisindedir (Türker-Küyel, 1991, s. 395).

[6] Fârâbî'nin adalet konusundaki tek tanımı bu değildir. Burada normatif bir düzeyde adaletin nasıl görüneceğini ifade etmiş; Medînetü'l-Fâzıla'da ise adaleti güç ve tahakküm ilişkisi üzerinden farklı biçimde tanımlamıştır (2024, ss. 246-250).

bozuk yönetim altında yaşamamalı, erdemli şehirlere göç etmelidir. Fârâbî, erdemli bir şehrin bulunmaması halinde erdemli insanın ölümünün yaşamından daha iyi olacağını ifade etmektedir (Fârâbî, 1987, s. 71).

Erdemli toplumun bir diğer niteliği de aralarında uyuşmazlık ve anlaşmazlık olmayışıdır. Zira bu topluluk ortak bir iyiliğe ve yönelmiş, bunun için karşılıklı yardımlaşma ve dayanışma esaslarına yönelmiştir (Fârâbî, 1987, s. 39, 76). Erdemli topluluğun toplumsallığında teorik ve pratik aklı ve muhayyileyle ilgili yetkinlikleri kullanmaya dayalı ve yüce bir ereğe yönelmişliği, bu toplumdaki dayanışma ve iş birliğinin mahiyetinin de erdemsiz şehirlerden farklı olduğunu göstermektedir (Korkut, 2015, s. 280). Bununla birlikte Fârâbî şehirlerin karakterinin değişebileceğini, örnek olarak zaruri ihtiyaçların karşılandığı şehir ile demokratik şehrin erdemli şehre dönüşebileceğini ifade etmiştir (Olguner, 1999, s. 123).

Fârâbî'nin erdemli şehri tamamıyla kendi içinde homojen bir toplumsal yapıya sahip değildir. Erdemli şehrin içinde "türediler" [nevabit] bulunmaktadır. Türediler, yöneticinin, ona tâbi olan bilgelerin ve geriye kalanlar olarak tasnif ettiği üçüncü grubun oluşturduğu erdemli şehirde geriye kalanlar (bâkûn) içerisine yerleştirilmektedir. Türedilerin asıl amaçları zenginlik, şeref, güç gibi şeyleri elde etmektir (Fârâbî, 2017, s. 122). Bunlar, hakikatin ilkelerine ve toplumsal mutabakata aykırı durur, hükümdarın ilkelerini benimsemez veya yeni bir hakikat arayışı içerisindedir. Türediler de kendi içinde şehrin yasalarını kendi lehlerine veya çıkarlarına yorumlayanlar, yasaları amacı dışında kullananlar, var olan ilkeleri çürütmeye çalışanlar gibi gruplara ayrılmaktadır (Fârâbî, 2017, ss. 122-123). Fârâbî türedilerin eğitilmesini, zor işlerle uğraştırılmasını, cebirle yola getirilmesini hatta kendilerine "fazilet savaşı açılması"nı, şehirden kovulmalarını veya cezalandırılmalarını salık vermiştir (Olguner, 1999, ss. 126-127; Fârâbî, 2017, ss. 125-126). Türedilerin varlığı erdemli şehrin karakterini değiştirmemektedir. Zira erdemsiz kişiler erdemli şehirde sayıca azdırlar (Fârâbî, 2017, s. 127).

Fârâbî, erdemli ve erdemsiz şehirlerin birbirine karşıt olduğunu söylerken, bir üçüncü kategoriden daha bahsetmiştir. Bu da herhangi bir topluluk içinde yaşamayan yani medenî olmayan, kötü fiillerinde aşırılığı alışkanlık edinmiş, evcil veya vahşi *hayvan* düzeyindeki insanlardır (Fârâbî, 1987, s. 33; 2017, s. 102). Medenîleşmemesi ve bir toplumun içinde yaşamayışı insanın zihinsel, ahlâkî, manevî ve meslekî yetkinliklerinin de gelişmemesine neden olmuştur. İnsanın yaptığı işte yetkinleşmesi gibi (pratik aklı kullanabilmesi), iyiyi-kötüyü ayırt edebilmesi ve tekâmülünü sağlayacak ilkeleri anlayabilmesi (teorik aklı kullanabilmesi) toplumsallaşması ile mümkün olabilir (Korkut, 2015, ss. 277-279). Düşünür bu kişilere nasıl müdahale edileceğini açıklamış ancak bunları, neden *hayvan mesabesinde* gördüğünü ayrıntılı biçimde açıklamamıştır. Fârâbî'nin diğer konulardaki yaklaşımlarından bu kimselerin, faal aklın indiği en aşağıdaki makam olan insandan daha aşağıda olduğunu ima ettiği düşünülebilir. Yani hakikatin bilgisine ya da mutluluğu kazandıracak ilkelere yönelmeye muktedir veya istekli olmadıkları veya muhayyile güçlerinin, teorik ve pratik bilgiye erişme ve/veya erişen kişilere tâbi olma kapasitelerinin düşük olması (yaradılışları, mizaçları veya kötü alışkanlıkları neticesinde oluşan ahlâkları dolayısıyla) anlamında, bu türden kişilerin *hayvan mesabesinde* olduklarını ifade ettiği yorumu yapılabilir.

Fârâbî'nin erdemli şehrinin temelleri onun "mille" yaklaşımı ile iç içe geçmiştir. Fârâbî'de *mille*nin olmazsa olmaz dört unsuru şu şekilde sıralanmaktadır: *a) inanç ilkeleri ve hukukun varlığı; b) bunları ortaya koyan bir ilk başkanın varlığı; c) bunlara muhatap bir toplumun varlığı ve d) ilkelerin, hukukun ve toplumun yöneldiği bir yüce amacın varlığı* (Ergül, 2022, ss. 140-141; 375-381). Fârâbî'ye göre, bir arada yaşamak bir toplumun erdemli şehir halkını oluşturabilmesini mümkün kılmamaktadır. Mille'nin dayandığı inanç, erek ve hukuk birliği bir topluluğun ve şehrin erdemli olabilmesinin asgari şartıdır (Korkut, 2015, s. 281).

Müslüman bir filozof olduğu bilinen Fârâbî'nin, Hz. Muhammed'in son peygamber olduğunu kabul ettiği varsayıldığında, en son erdemli şehrin Hz. Muhammed'in önderliğindeki Medine olması gerekir (Esin, 1990, s. 41; Korkut, 2015, ss. 289-300; Olguner, 1999, s. 129).[7] Fârâbî bu sorunu filozofların yönetimini önererek çözmüştür. Peygamberlerden sonra onların bıraktığı ilkelerin ve kanunların yöneticileri yönlendireceğini ifade eder. Dolayısıyla düşünürün peygamberlerden sonra yöneticiliğe uygun gördüğü grup filozoflardır. Erdemli şehir için öngörülen niteliklere sahip bir yöneticinin bulunmaması durumunda,

[7] Ancak Fârâbî'nin eserlerinde doğrudan Hz. Muhammed'in veya önceki peygamberlerin önderliğindeki yönetimlerin bir tür altın çağ olduğu iması da görülmemektedir.

erdemli yöneticinin muhtelif niteliklerine sahip olan kişilerden müteşekkil bir meclisin yönetimini önermektedir. (Olguner, 1999, s. 127).

Fârâbî tıpkı Varlık'taki ve evrendeki [âlemdeki] hiyerarşi gibi, toplumlarda ve yaşanılan mahaller arasında da (mahalle, şehir) bir hiyerarşi öngörmüştür (Aydınlı, 2008, s. 134). Nitekim onun düşünüşünün hiyerarşik bir düşünüş olduğu öne sürülebilir. Evren, erdemli şehir, toplum, insan vücudu arasında kurduğu analojide de bu hiyerarşik düşünme biçimi görülmektedir. Her birinde yer alan unsurlar kendisinden önceki ve sonrakilerle hiyerarşik bir alışveriş, aynı zamanda iş birliği ve uyum içerisinde sağlıklı işleyişi mümkün kılmaktadır (Aydınlı, 2008, ss. 144-145). Tıpkı Varlık'taki ve evrendeki hiyerarşi gibi, toplumlarda da bir hiyerarşi öngörülmüştür (Aydınlı, 2008, s. 134). Öte yandan Fârâbî'nin bu hiyerarşik düşünüşü, makro kozmosun (Varlığın veya âlemin) yansıması olarak mikro kozmos olan insanın, erdemli şehrin vd. açıklanmasında kullandığı ve bu düşünme biçiminden esasen teleolojik düşünüşünü gerekçelendirecek bir araç olarak olarak yararlandığı öne sürülebilir (Korkut, 2015, ss. 300-305).

Bölümü bitirirken hatırlanması gereken bir husus da, modern kent çalışmaları literatürünün zihinsel çerçevelerinden birisinin kent-kır ikiliği oluşudur. Modern kent bir bakıma, kır ile karşıtlığı aracılığıyla kavramsallaştırılmıştır. Fârâbî'de ise, erdemli-erdemsiz şehir ikiliği görülmekle birlikte düşünme biçiminin bu ikiliğe dayanmadığı ifade edilebilir. Erdemli şehir, doğrudan erdemsiz şehirle karşıtlığı üzerinden tanımlanmamaktadır; Fârâbî'nin anlatısının içerisinde müstakil bir varlığı vardır. Düşünürün eksik toplum-olgun toplum ayrımı da *ikici* bir düşünme biçiminin ürünü değildir; eksik toplumlar olarak değerlendirilen köy ve kasaba gibi yerleşimler, erdemli şehri hazırlayan ve oluşturan alt birimlerdir. Ancak şehir toplumunun gerektirdiği örgütlenmeye sahip olmadıkları için nakıstırlar.

3. "MEDÎNETÜ'L-FÂZILA" BİR ŞEHİR ÜTOPYASI OLARAK DEĞERLENDİRİLEBİLİR Mİ?

Fârâbî'nin muhayyilesindeki ideal şehir ve toplumu açıklarken beslendiği kaynakların çeşitliliğine değinmekte fayda görülmektedir. Düşünürün Mâverâünnehir'de Fârâb (Otrar) şehrinin Vesic kasabasında doğduğu ve çocukluğunu geçirdiği ifade edilmektedir. Bir sınır kasabası ve askeri garnizon mahiyetindeki Vesic'in surları, pazarı, büyük camii ve ribatı olduğu, Fârâbî'nin ilk eğitimini de burada aldığı öne sürülmektedir (Olguner, 1999, ss. 13-14). Fârâbî'nin İran ve Horasan'a seyahatler ettiği, Semerkant, Buhara, Merv ve Belh gibi Türk-İslam kültür havzasındaki şehirleri ziyaret ettiği aktarılmaktadır (Kaya, 1995, s. 145). Ayrıca düşünürün kadılık görevinde bulunduğu rivayet edilmiş ve Bağdat'ta müderrislik yaptığı, İskenderiyye'ye seyahat ettiği ve yine Şam'da ders verdiği aktarılmıştır (Kaya, 1995, s. 145; Olguner, 1999, ss. 15-18). Yaşam öyküsüne bakarak Fârâbî'nin ilk şehir ve toplum tasavvuru, düşünürün doğduğu ve yaşamı boyunca gördüğü şehirlerden yani kendi birikiminden neşet etmiş olmalıdır. Bu bağlamda, "erdemli şehir" düşüncesinin temellerinin Türkistan şehir tecrübesinin içinde doğduğu ve Türk-İslam yerleşim ve yönetim kültüründen esinlendiği öne sürülebilir (Esin, 1990, s. 37-41). Daha açık bir ifade ile erdemli şehrin çerçevesinin salt antik Yunan felsefesinin ideal şehrinden, daha da özelinde Platon'un ve Aristoteles'in ideal durum tasavvurlarından ileri geldiğini ifade etmek mümkün değildir (Kaya, 2003, s. 319). Gerek kısaca özetlenen yaşam öyküsü gerekse filozofun erdemli şehir ile vazettiği ideal durum, Fârâbî'nin yalnızca *felsefenin polisin*e bakmadığını düşünmemiz için yeterli sebebi sunmaktadır. Buradan hareketle Fârâbî'nin bu benzerliği kendi sosyo-politik kurgusu için bir altlık olarak kullandığını ifade etmek çok iddialı olmayacaktır.

Erdemli şehrin bir *şehir ütopyası* olarak değerlendirilip değerlendirilmeyeceğine gelindiğinde, düşünürün antik Yunan düşüncesinden -bu bağlamda- nasıl ayrıştığı önem arz etmektedir. Fârâbî'nin erdemli şehri, Platon'un *Politeia*'sındaki yönetim idealinden, bütün insanlığı kapsayıcı bir yeryüzü devleti öngörmesi itibariyle farklıdır (Aydınlı, 2008, s. 141; Olguner, 1999, s. 141). Yeryüzü devleti ve yeryüzü medeniyeti tasavvuru erdemli şehrin varacağı nihai kemal noktasıdır (Oktay, 2019, s. 987). Batı'da daha sonra yazılmış ütopyaların bazılarında yeryüzü egemenliği / dünya devleti (Bellamy) fikri bulunsa da bu ütopyalarla Fârâbî'nin erdemli şehrinin arasında metinler arası bir ilişki bulunduğunu söylemek için yeterli delile sahip değiliz. Fârâbî'nin yeryüzü devleti fikrinin, İslam öncesi Türklelerin "*cihan hâkimiyeti mefkûresi"* (Turan, 2003) olarak da adlandırılan yönetim ilkesinden esinlenmiş olması daha olasıdır. Fârâbî'nin yeryüzü devleti ideali, aynı zamanda İslam'ın evrensellik fikri ile de örtüşmektedir. Ütopya olgusunun çağrıştırdığı ayrışma ve içe kapanmanın (Jameson, 2009, ss. 21-23) aksine erdemli şehir, şehirden yeryüzü toplumuna/devletine doğru bir dışa açılmayı hedeflemiştir.

Öte yandan Fârâbî'nin erdemli şehrinin Platon'un Devlet'inde imgelenen toplumsal yapıdan farklılaştığı görülür. Platon'dan farklı olarak ahlak ile siyaseti birbirinden ayırmamış olan (Arslan, 2009, s. 243; Platon, 2010) Fârabî'nin erdemli şehrinde gündelik yaşam temsillerine ve (bilhassa Platon'un Kritias'ındaki gibi) fiziksel mekânın düzenlenişine dair bir tasavvur ortaya konulmamıştır. Platon'un Devlet'inde çeşitli mesleklerin ve müziğin icrasından, toplumda kadın ve erkeklerin iş bölümüne,

özel ve kamusal alanların (toplumsal olarak) düzenlenmesinden çocukların eğitimine dek bir dizi konuda gündelik yaşam temsilleri sunduğu görülür. Erdemli şehirde ise, şehrin zihinsel temsili; fizik mekânla veya gündelik yaşamla ilgili bir tasavvura ulaşılmasına elvermez. Öte yandan erdemli şehir, fiziksel nitelikleri olan bir *yer* değil sosyo-politik ve ahlâkî olarak anlam yüklenmiş bir *mekân*dır. Bir diğer ifadeyle erdemli şehir, yalnızca ve yalnızca toplumsal yaşamın ortak ilkelerinin temsil edildiği bir mekân, kelimenin etimolojisine gönderme yapacak olursak, bir (toplumsal) oluş [kevn] biçimidir. Erdemli şehrin bu temel niteliği şehir ütopyaları ile kıyaslandığında belirginleşmektedir.

Erken örneklerinin görüldüğü antik Yunan düşüncesinden günümüze şehir ütopyalarının ayırt edici niteliklerinden birisi somut ve fiziksel bir şehir planı ve/veya formu tasarlamalarıdır (Harvey, 2008, ss. 192-199). Bu bağlamda, erdemli şehir, modernite öncesi şehir ütopyalarından da Batı'da türemiş modern kent ütopyalarından da öncelikle, bir kent planı veya formu öngörmemesi ile farklılaşmaktadır. Erdemli şehir, bilhassa fiziksel mekânın şekillendirilmesi üzerinden toplumu dönüştürmeyi amaçlayan bir şehir ütopyası değildir. Erdemli şehirde, örneklerle ifade edilecek olursa, Thomas More'un (2000) *Utopia*'sındaki, Campanella'nın (2007) *Güneş Ülkesi*'ndeki veya Ebenezer Howard'ın (1902) *Bahçe Şehirler'indeki* gibi şehirlerin nüfusu, coğrafi nitelikleri, üretim tarzı, kent planı gibi fiziksel nitelikleri üzerinden toplumsal yaşamın düzenlendiği bir ideal durum tasavvuru bulunmaz. Zira bu ütopyalar, fiziksel mekân ile toplumsal yaşamın bir arada düzenlenmesini, daha doğru bir ifadeyle fiziksel mekânın düzenlenmesi aracılığıyla toplumsal yaşamın değişimini düşlemiştir. Fârâbî'nin erdemli şehir tasavvurunun karakteristiği ise demografik özellikler, nüfus, fiziksel mekânla ilgili nitelikler, kent planı, üretim tarzı, mülkiyet, toprak rejimi, kentin geçim koşulları gibi unsurlar açısından *önceden belirlenmiş* bir sosyo-ekonomik birim olmayışıdır. Fârâbî erdemli şehri açıklarken bu unsurlara hemen hemen hiç değinmemiştir. Bunun yerine erdemli şehir, fiziksel *yer* olarak nitelikleri betimlenmemiş, ahlaki, toplumsal ve politik bir *mekân*dır. Bu bağlamda *şehir ütopyalarının* temel niteliklerinden biri olan fiziksel mekânın biçimlendirilmesi aracılığıyla topluma yön verilmesi açısından Fârâbî'nin erdemli şehrinin bir şehir ütopyası olmadığı ifade edilmelidir. Erdemli şehir, metafizik bir zeminden dayanak alır. Daha da ileri götürerek, şehrin ve devletin de bu inşada *ikincil önemde* olduğunu ifade etmek mümkündür. Esas olan hakikat bilgisinin yönettiği ve hakikat bilgisine yönelmiş ahlaki bir mekânın varlığıdır. Şehrin önemi ise burada ortaya çıkmaktadır. Şehir, bu ereğe yönelebilecek asgari düzeydeki örgütlü toplumu barındırır. Şehir ütopyalarına içkin bir diğer karakteristik, determinist ve otoriter olmaya eğilimleridir (Harvey, 2008, s. 193). Erdemli şehrin yönetimin ve toplumsal yaşamın (türedilerin yola getirilmesi) düzenlenmesi bağlamlarında otoriterlik içerdiği ifade edilebilirse de, bu otoriterliğin bir tür *yeni insan-yeni yurttaş* yaratma ideali de bulunmamaktadır. Tıpkı erdemli şehir gibi erdemli toplum gerçekleşmesi mümkün olan bir toplum olarak yeni bir insan/kentli/yurttaş tipine gereksinimi duymamaktadır.

Bu noktada, Fârâbî'nin erdemli şehrinin, *düz anlamıyla* "*iyi yer*" olarak ütopyaya [eutopia] *yaklaştığını* fakat *olmayan yer, hiçbir yer* anlamlarındaki ütopya [outopia] (Hertzler, 1922, s. 3; Mumford, 1965, s. 276) olmadığını ifade etmek gerekir. Erdemli şehrin, peygamberlerin başkanlığında gerçekleşmiş, filozofun başkanlığında da gerçekleşmesi mümkün olan yani "gerçekliği ve gerçekleşme ihtimali olan" bir mekân olduğu ifade edilebilir (Saruhan, 2023, s. 259; Ülken, 2000, s. 187). Bu yönüyle erdemli şehir her şeyden önce metafizik ilkeler temelinde kurgulanmış bir mekân olması ile *ütopya* olmaktan uzaktır (Türker, 2013, s. 56).

Fârâbî'nin ahlâk ve siyaset felsefesi kendisinden sonra gelen Türk İslam filozoflarını etkilemiştir (Ülken, 2000, s. 189). Ancak bugünden bakıldığında filozofun düşüncesinin bu etkiyi aşan bir kapsamının olduğu ifade edilebilir. Fârâbî'nin iklim ve coğrafi koşulların toplumların karakteristiğini belirlediği görüşünü İbn Haldun'da; nakıs-kâmil toplum ayrımını Ferdinand Tönnies'in cemaat-cemiyet ayrımında veya Emile Durkheim'ın mekanik ve organik dayanışmasında (Korkut, 2015, s. 286); toplum sözleşmesini çağrıştıran fikirlerini sözleşmeci filozoflarda (Korkut, 2015, ss. 3385-390; Olguner, 1999, s. 141-142); türediler fikriyle ortaya çıkan ayrıksı *toplumsal tipleri* Walter Benjamin'de görmek mümkündür. Buradan hareketle Fârâbî'nin erdemli şehrinin, modern kent düşüncesinin ele aldığı konuların ilk örneklerini barındığı ifade edilebilir. Öte yandan kentte engelliler gibi dezavantajlı gruplar açısından toplumsal adalete yaptığı vurgu, günümüz kentlerinin güncel bir sorununa da işaret etmektedir.

4. SONUÇ

Makalede açıklanmaya çalışıldığı üzere, bir *ideal şehir tasavvuru* olarak tanımladığımız Fârâbî'nin "erdemli şehir" yaklaşımının *ilk ve en temel karakteristiği metafizik bir temele sahip oluşudur*. Düşünüre göre Mutlak Varlık olan Tanrının *birliğinden* çokluk âlemine geçişi mümkün kılan, akıllar hiyerarşisinin sudûr etmesidir. Bu hiyerarşide meydana gelen son akıl olan faal akıl ise, Mutlak Varlık ile insan arasındaki ilişkiyi sağlayan bağlantıdır. Peygamber faal akıldan bilgiyi alarak insanları mutluluğa eriştirecek teorik düşünme, pratik düşünme ve muhayyile yeteneklerinin tamamına sahiptir. Bu metafizik yaklaşım

erdemli şehrin temelini oluşturmakta, aynı zamanda bir diğer karakteristiği olan sosyo-politik ve ahlâkî yapısını da belirlemektedir. Peygamber, erdemli şehrin ilk yöneticisidir. Onun koyduğu ilkeleri takip eden bilge yöneticilerin veya çeşitli vasıfları bakımından öne çıkan bir yöneticiler grubunun erdemli şehri yönetmesi mümkünse de esasen tam olgunluğa sahip erdemli şehrin, peygamberin yöneticisi olduğu şehir olduğu ifade edilebilir.

Erdemli şehrin ahlâkî ve sosyo-politik muhtevasına gelindiğinde yine ilk olarak teorinin metafizik arka planına bakmak gerekecektir. Fârâbî'ye göre erdemli toplumun hedefi son yetkinliğe veya son mutluluğa erişmektir. İnsanın en son mutluluğa erişebilmesi, ancak, bir toplumun içerisinde ve o toplum ile uyum içerisinde yaşamasına bağlıdır. Toplumun en yüksek mutluluğu hedefleyebilmesi için önce onun hakkında malumat sahibi olması gereklidir. Bu ise faal akıldan aldığı bilgiyle topluma rehberlik edebilecek bir başkanın varlığına bağlıdır. Ayrıca insanların her birinin aynı yeteneğe sahip olmayıp farklı mesleklerde uzmanlaşmaları da, yaradılışı gereği muhtaç olan insanın toplumsal yaşamı içerisinde gerçekleşir. Bu türden bir toplum ise şehirden daha küçük (eksik/nakıs) yerleşimlerde bulunmayacaktır. Fârâbî'ye göre son yetkinliğe erişebilecek olgunluktaki ilk yerleşim *şehir*dir.

Erdemli toplumun iş bölümü ve uzmanlaşmaya dayalı bir yapısı bulunmaktadır. Erdemli şehir sağlıklı bir beden gibi, onu oluşturan unsurların (toplumsal grupların) uyumlu işleyişiyle mümkün olur. Toplumsal grupların iş bölümü ve ahengi de yine erdemli şehrin metafizik temellerine dayalı olarak yüce bir ereğe/nihai mutluluğa erişme hedefinin bir sonucudur. Bir diğer deyişle, inanç, erek ve hukuk birliği erdemli şehrin asgari gerekliliğidir.

Makalede özet biçimde sunulan Fârâbî'nin yaşam öyküsü düşünürün erdemli şehir tasavvurunun kendi tecrübesinden doğduğunu ve Türk İslam yerleşim ve yönetim kültürüne uyumlu olduğunu düşündürmektedir. Kent çalışmaları açısından erdemli şehrin antik Yunan felsefesinin şehir tasavvurundan ilk olarak metafizik düzeyde farklılaştığı görülmektedir. Öte yandan düşünürün erdemli şehrinin ahlâkî ve sosyo-politik bir mekân olarak kendine özgü nitelikleri bulunmaktadır. Son olarak gündelik yaşama ve fiziksel yer olarak kente ilişkin bir ipucu barındırmayan erdemli şehir, fiziksel bir plan aracılığıyla toplumun deterministik bir dille belirlenmesiyle bilinen Batı'da türemiş şehir ütopyalarına benzemekten uzaktır. Makalede erdemli şehrin özgün nitelikleri aktarılırken, yorumsamacı bir perspektifle literatür ile kurulan diyalog aracılığıyla kavramsal düzeyde *kent*in yeniden yorumlanabileceği ima edilmektedir. Tevarüs ettiğimiz, bakışını tarihsel olarak modernitenin kent ufkuna yöneltmiş ve kentin fiziksel (kent planı, mimari) ve toplumsal dönüşümüne odaklanmış kent çalışmaları literatürünün ve yerleşik kabullerin aksine erdemli şehir kentin ahlâki ve metafizik bir mekân olarak yeniden çerçevelenmesine yönelik bir imkân sunmaktadır.

YAZAR BEYANI

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı: Bu çalışma bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır

Etik Kurul Onayı: Bu araştırma etik kurul izni gerektiren analizleri kapsamadığından etik kurul onayı gerektirmemektedir.

Yapay Zekâ Kullanım Beyanı: Makalede yapay zekâdan faydalanılmamıştır.

Yazar Katkıları: Yazar çalışmanın tümünü tek başına gerçekleştirmiştir.

Çıkar Çatışması: Yazar açısından ya da üçüncü taraflar açısından çalışmadan kaynaklı çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

Arslan, A. (2009). *İbni Haldun*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Aydınlı, Y. (2008). *Fârâbî*. İstanbul: İSAM Yayınları.

Aydınlı, Y. (2011). *Fârâbî'de tanrı-insan ilişkisi*. İstanbul: İz Yayıncılık.

Campanella, T. (2007). *Güneş ülkesi*. Ç. Dürüşken (Çev.). İstanbul: Kabalcı Yayınları.

Fârabi, E. N. (1987). *Füsulü'l-medenî (Siyaset felsefesine dair görüşler)*. (Giriş ve notlarla neşreden D. M. Dunlop.). H. Özcan (Çev.). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları.

Fârabi, E. N. (2024). *El-medînetü'l-fâzıla kitâbu mebâdii ârâi ehli'l medîneti'l-fâzıla*. Y. Aydınlı (Çev.). İstanbul: Litera Kitap.

Farabî, E. N. (2017). *es-Siyasetü'l-medeniyye veya mebâdi'ül-mevcûdât***,** M. S. Aydın, A. Şener & M. R.Ayas (Çev.). İstanbul: Büyüyenay Yayınları.

Ergül, E. (2022). *Fârâbî'de kamu hukuku ve siyaset bilimi*. Ankara: Adalet Yayınevi.

Esin, E. (1990). Fârâbî'nin vatanında iki kültür merkezi Kengü-tarban (d) ve Sayram. *Uluslararası İbn Türk, Hârezmî, Fârâbî, Beyrûnî, ve İbn Sînâ Sempozyumu Bildirileri*. (Ankara, 9-12 Eylül 1985). Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını. Kaynak: https://makale.isam.org.tr/server/api/core/bitstreams/68c87af2-bd4e-4cd9-8afd-2ba8ee69d1cc/content

Harvey, D.(2008). *Umut mekânları*. Z. Gambetti (Çev.). İstanbul: Metis Yayıncılık.

Hertzler, J. O. (1922). *The history of utopian thought*. London: George Allen & Unwin, Ltd.

Howard, E. (1902). *Garden cities of tomorrow.* London: Swan Sonnenschein & Co.

Jaakkola, E. (2020). Designing conceptual articles: four approaches. *AMS Review*, (10), 18-26. https://doi.org/10.1007/s13162-020-00161-0

Jameson, F. (2009). *Ütopya denen arzu*. F. B. Aydar. (Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.

Karabulut, R. (2025). İslâm medeniyetinde şehir ve erdem. Ankara: Fecr Yayınları. doi.org/10.70458/fcr.9786256123946

Kaya, M. (1995). "Fârâbî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Cilt *12*, ss. 145-162). İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.

Kaya, M. (2003). "El-medînetü'l-fâzıla". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Cilt *28*, ss. 318-320). İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.

Kaya, M. (2009). "Sudûr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Cilt *37*, ss. 467-468). İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.

Korkut, Ş. (2015). *Fârâbî'nin siyaset felsefesi*. Ankara: Atlas Kitap.

Mumford, L. (1965). Utopia, the city and the machine. *Daedalus, 94*(2), 271-92. http://www.jstor.org/stable/20026910.

More, T. (2000). *Utopia*. V. Günyol, S. Eyuboğlu & M. Urgan (Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Oktay, A. S. (2019). Fârâbî'nin felsefesinde erdemli medeniyet teorisi. *Journal of International Social Research*, *12*(64), 975-990.

Olguner, F. (1999). *Fârâbî.* İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Platon (2010). *Devlet*. S. Eyüboğlu & M. A. Cimcoz (Çev.). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Saruhan, M. S. (2023). Fizikten metafiziğe şehirlerin aklı ve ruhu. H. Yekbaş & A. Yüksel (Ed.). *Şehir ve kimlik: Şemseddin Sivâsî anısına* (ss. 251-262). Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları.

Serter, G. (2019). İslam dünyasında kente dair düşünsel kökler: Farabi ve İbn Haldun'un kent kavramsallaştırmaları. *Al Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, *3*(1), 10-16.

Şafak, G. N. (2018). Nurettin Topçu'nun düşüncesinde kâinat ve şehir meseleleri. Ö. Önder, M. Akıncı, M. Yaman & G. N. Şafak (Ed.). *II. Türk İslam Siyasi Düşüncesi Kongresi Bildiriler Kitabı* (ss. 505-514). Kaynak: https://turkdusuncesikongresi.aksaray.edu.tr/dosya/8c7ca33b-6dd6-4967-8252-e34f027e27a5.pdf

Turan, O. (2003). *Türk cihan hakimiyeti mefkûresi tarihi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Türker-Küyel, M. (1991). Fârâbî, hikmet ve Kutadgu Bilig. *Erdem,* 7(20), 375-470.

Türker, Ö. (2014). İslam felsefesinde şehir kavramı: Hakikat bilgisinin somutlaşması. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (*31*), 49-57. https://izlik.org/JA65MC49UU

Ülken, H. Z. (2000). *İslâm düşüncesi: Türk düşüncesi tarihi araştırmalarına giriş*. İstanbul: Ülken Yayınları.